

GRONDRECHTEN: GEEN IJDELE BEGRIPPEN

STEVEN GIBENS

“Waar mensen gedoemd zijn in armoede te leven worden de rechten van de mens geschonden, wij zijn verplicht ons te verenigen om die rechten te doen eerbiedigen”.

– Joseph Wresinski –

_ INLEIDING

Joseph Wresinski beseftte maar al te goed dat een menswaardig leven leiden slechts kan als iedere burger dezelfde rechten heeft en deze ook kan afdwingen. Mensenrechten moeten in de ruime zin van het woord begrepen worden. Het is niet alleen het recht om als mens ‘mens’ te mogen zijn, maar ook het recht om zich te ontplooien, om burger te zijn tussen de burgers, om mee te mogen tellen en niet uitgesloten te worden.

Mensenrechten zijn niet louter een afweer tegen overheidsinmenging, zoals de klassieke mensenrechten worden opgevat. Ze betekenen daarentegen een appel aan de overheid om de rechten te voorzien die een menswaardig leven mogelijk maken en impliceren een actief ingrijpen. Deze politieke optie vertaalt zich in grondrechten en wetten. Het afkondigen van sociale grondrechten in 1994 was dan ook een belangrijk scharniermoment. De grondwetgever proclameerde¹:

Art. 23

Ieder heeft het recht een menswaardig leven te leiden.

Daartoe waarborgen de wet, het decreet of de in artikel 134 bedoelde regel, rekening houdend met de overeenkomstige plichten, de economische, sociale en culturele rechten, waarvan ze de voorwaarden voor de uitoefening bepalen.

Die rechten omvatten inzonderheid:

- 1° het recht op arbeid en op de vrije keuze van beroepsarbeid in het raam van een algemeen werkgelegenheidsbeleid dat onder meer gericht is op het waarborgen van een zo hoog en stabiel mogelijk werkgelegenheidspeil, het recht op billijke arbeidsvoorwaarden en een billijke beloning, alsmede het recht op informatie, overleg en collectief onderhandelen;
- 2° het recht op sociale zekerheid, bescherming van de gezondheid en sociale, geneeskundige

¹ Wijziging van de Grondwet 31 januari 1994, B.S. 12 februari 1994.

- en juridische bijstand;
- 3° het recht op een behoorlijke huisvesting;
- 4° het recht op de bescherming van een gezond leefmilieu;
- 5° het recht op culturele en maatschappelijke ontplooiing.

M. STROOBANT, die mede de bezieler was van de invoering van sociale grondrechten, stelde dat deze grondrechten 'sociaal' zijn die strekken tot de bescherming van de waardigheid (en vrijheid) van de mens, in het bijzonder op de gebieden waar deze waardigheid aan nieuwe reële gevaren is blootgesteld. 'Sociaal' verwijst niet alleen naar bescherming maar ook naar het verwezenlijken van een meer menswaardige samenleving².

Dit grondwetsartikel is niet alleen een bevestiging van een bestaande toestand, maar ook een duidelijk programma. Het laat de burger toe om zich op het grondwetsartikel te steunen om zijn rechten af te dwingen. Tegelijk kan het aangewend worden als een afweerrecht om te voorkomen dat de overheid in de vrijheid en het leven van de burger kan ingrijpen, tenzij met het oog op het algemeen belang en dan nog binnen bepaalde grenzen van redelijkheid en proportionaliteit³. Dit betekent dat de bestaande regelgeving tegen de inhoud van dit grondrecht moet belicht worden. En dat de rechtscollèges, hoven en rechtbanken de mogelijkheid hebben om regelgeving die hiermee in strijd is buiten toepassing te verklaren (zie artikel 159 G.W.), te vernietigen (Grondwettelijk Hof) of in geschillen de verhoudingen tussen partijen te beoordelen.

Ik neem artikel 23 van de Grondwet als uitgangspunt en bespreek hier twee casussen (het recht op juridische bijstand en het recht op een behoorlijke huisvesting) concreet toegepast in de praktijk. Het recht op een menswaardig leven is niet louter theorie, maar een concrete optie in de procesvoering.

— HET RECHT OP MENSWAARDIG LEVEN

Het recht op juridische bijstand

Artikel 23 G.W. stelt dat iedereen recht heeft op een menswaardig leven, waaronder ook het recht op juridische bijstand⁴ wordt verstaan. De parlementaire besprekingen over art. 23 G.W. lieten duidelijk verstaan dat het organiseren van een caritatieve pro Deo niet meer volstond⁵. Op het moment van de afkondiging van deze nieuwe grondwettelijke bepaling, die onder sociale en economische grondrechten wordt ondergebracht, had het pro Deo systeem nog veel weg van een liefdadigheidssysteem⁶.

2 M. STROOBANT, "De sociale grondrechten naar Belgisch recht: een analyse van de parlementaire werkzaamheden bij artikel 23 GW" in M. STROOBANT (ed.), *Sociale grondrechten*, Antwerpen, Maklu, 1995, 60-61.

3 A. VAN LOOVEREN, "Sociale grondrechten en minimumrechten" in R. JANVIER, A. VAN REGENMORTEL en V. VERVLIEET (ed.), *Actuele problemen van het socialezekerheidsrecht*, Brugge, die Keure, 2003, nr. 16, 251.

4 Het recht op juridische bijstand vindt tevens haar grondslag in artikel 6 Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Het zou te ver leiden om hierop in te gaan zie S. GIBENS, *Juridische bijstand in A.P.R.* Mechelen, Kluwer, 2008, 13-23.

5 M. STROOBANT, "De sociale grondrechten naar Belgisch recht. Een analyse van de parlementaire werkzaamheden bij art. 23 G.W." in *Sociale grondrechten*, M. STROOBANT (ed.), Antwerpen-Apeldoorn, Maklu, 1995, 89. E. BREMS, "De nieuwe grondrechten in de Belgische Grondwet en hun verhouding tot het Internationale, inzonderheid het Europees Recht", T.B.P., 1995, 635.

6 M. CAPPELLETTI, E. JOHNSON Jr. en J. GORDLEY, *Toward Equal Justice: A Comparative Study of Legal Aid in Modern Societies*, Milano, Dott. A. Giuffrè Editore, 1975, 5-241.

Het liefdadigheidssysteem hield in dat de advocaten niet of amper vergoed werden voor hun prestaties (ex- artikel 455 Ger.W.). Het is pas sinds 1980 dat er werd voorzien in een beperkte vergoeding van de advocaten-stagiairs zoals bepaald in het toen ingevoegde artikel 455bis Ger.W.⁷. Dit gebeurde na een procedure tegen de overheid omdat deze om budgettaire redenen de beloofde uitbetalingen had ingetrokken⁸. De tableau-advocaten leverden hun diensten nog volledig gratis tot een wet in 1995 - na het afkondigen van artikel 23 G.W. - hen een beperkte vergoeding voor hun prestaties toebedeelde, zij het dat deze wet pas in werking trad op 1 september 1997⁹.

Aan de zijde van de rechtzoekende – die in het oude artikel 455bis Ger.W. steeds als *begunstigde* werd aangeduid - bestond er evenmin rechtszekerheid. Nergens legde de wetgever de inkomensvoorwaarden vast op basis waarvan de rechtzoekende in aanmerking kon komen voor kosteloze juridische bijstand. Ook al had de Nationale Orde van Advocaten een reglement hieromtrent uitgevaardigd¹⁰, de rechtzoekende kon enkel om een *gunst* vragen en had geen wettelijk verhaal wanneer zijn verzoek om kosteloze juridische bijstand werd afgewezen.

Het inlassen van het recht op juridische bijstand in de grondwet was dus een appèl aan de Belgische rechtstaat en was niet louter programmatorisch¹¹. De wetgever kreeg de plicht om deze bijstand te wijzigen van een gunstregime naar een afdwingbaar recht. Dit werd vertaald in de mogelijkheid van de rechtzoekende om tegen een weigeringsbeslissing of opheffingsbeslissing door het bureau voor juridische bijstand - de opvolger van het bureau voor consultatie en verdediging - beroep aan te tekenen bij de arbeidsrechtbank.

Het recht op juridische bijstand leent zich zeer goed tot geïndividualiseerde allocatie en is van die aard om te kunnen worden afgedwongen als een individualiseerbaar recht¹². Het heeft dan ook een directe werking¹³ en is zeker rechtstreeks afdwingbaar wanneer het overheidsbeleid indruist tegen het discriminatieverbod (10 en 11 G.W.). Het recht op juridische bijstand wordt afhankelijk gemaakt van inkomensvoorwaarden waarvan de wetgever de bepaling heeft overgelaten aan de Koning. Sommige mensen worden rechtstreeks toegelaten tot het recht op juridische bijstand omdat zij als gelijkgestelde categorieën worden beschouwd. Zij hoeven hun inkomen niet kenbaar te maken. Hun hoedanigheid volstaat. De hier besproken casus betreft de gehandicapten. Aanvankelijk maakte de Koning hier een onderscheid tussen gehandicapten met een inkomens-

7 Wet van 9 april 1980 houdende een deeloplossing van het probleem van de rechtshulp, B.S., 30 april 1980 ; P. LAMBERT, "La Loi du 9 avril relative à l'assistance judiciaire" *J.T.* 1984, 544-546.

8 Vred. Antwerpen (6e kanton), *R.W.* 1983-84, 577-591 met noot A. VAN OEVELEN. *Rb. Antwerpen*, 14 juni 1984, *R.W.* 1984-85, 1596-1598 met noot; M. BOSSUYT, "Belgische pro-deo stelsel strijdig met de Europese Conventie van de rechten van de mens", *R.W.* 1981-82, 445-447.

9 KB 23 mei 1997 tot vaststelling van de voorwaarden voor de toekenning, het tarief en de wijze van uitbetaling van de vergoeding verleend aan de advocaten ter uitvoering van de artikelen 455 en 455bis van het Gerechtelijk Wetboek, *B.S.* 2 september 1997, 22385-22387 alsook MB tot uitvoering van het koninklijk besluit vaststelling van de voorwaarden voor de toekenning, het tarief en de wijze van uitbetaling van de vergoeding verleend aan de advocaten ter uitvoering van de artikelen 455 en 455bis van het Gerechtelijk Wetboek, *B.S.* 2 september 1997.

10 Reglement betreffende de vergoeding van advocaten-stagiairs vastgesteld door de Algemene Raad van de Belgische Nationale Orde van Advocaten op 12 juni 1987, gewijzigd bij de reglementen van 1 december 1988, 17 mei 1990, 20 februari 1992 en 24 juni 1993.

11 G. MAES, *De afdwingbaarheid van sociale grondrechten*, Antwerpen, Intersentia, 2003, 399.

12 K. RIMANQUE, o.c., 76; zie ook *Rb. Brussel (Franstalig)*, 4e kamer, 3 maart 2005, *J.L.M.B.* 2005, 733; *Arbr. Antwerpen*, 14e kamer 7 november 2005, *A.R.* 357.526 en 361.867, *onuitgeg.*

13 M. JAMOULLE, "l' article 23 de la Constitution belge dans ses relations avec les droits sociaux fondamentaux, le droit du travail en la sécurité sociale", in G. VAN LIMBERGEN en K. SALOMEZ (eds.), *Sociale grondrechten als bakens voor een vernieuwd sociaal recht. Liber amicorum Professor Maxime Stroobant*, Gent, Mys en Breesch, 2001, 121-147 ; G. MAES, o.c., 441.

vervangende uitkering met en zonder een integratietegemoetkoming.

Het koninklijk besluit van 18 december 2003 sloot tot 1 september 2007¹⁴ de gehandicapten met een integratievergoeding uit, zodat deze in principe hun onvermogen moesten aantonen op basis van de inkomensvoorwaarden. De integratietegemoetkoming wordt toegekend aan de persoon met een handicap die ten minste 21 jaar is en op het ogenblik van het indienen van de aanvraag minder dan 65 jaar is, bij wie een gebrek aan of een vermindering van zelfredzaamheid is vastgesteld¹⁵.

De uitsluiting van de gehandicapten met een integratievergoeding leidde tot verdeelde rechtspraak. De lagere rechtspraak meende dat de integratietegemoetkoming niet in aanmerking mocht genomen worden bij de bepaling van het inkomen om tot kosteloze juridische bijstand te worden toegelaten. Het is immers een tegemoetkoming die tot doel heeft om de uitgaven en meerkosten te dekken die een niet-gehandicapte niet moet maken en is dus geen bestaansmiddel. Het onderscheidt zich van de inkomensvervangende tegemoetkoming die de gehandicapte toelaat om zijn gewone uitgaven te dekken en dus wel als een inkomen moet beschouwd worden¹⁶.

De arbeidshoven daarentegen gingen uit van een limitatieve interpretatie van de categorieën waarin de gehandicapte met een integratietegemoetkoming niet was opgenomen. Bijgevolg beschouwde zij de integratietegemoetkoming wel als een bestaansmiddel in de zin van artikel 1 §1, derde lid KB 18 van december 2003. Er was geen sprake van discriminatie met de gehandicapte zonder integratietegemoetkoming, enkel een verschil in de omvang van de bestaansmiddelen, wat een objectief gegeven is. Bovendien kan de gehandicapte met een integratietegemoetkoming deze tegemoetkoming vrij besteden en is het enkel een vergoeding om het hoofd te bieden aan de moeilijkheden die hij ondervindt in de deelname aan het sociale leven en is het geenszins de bedoeling om de meerkosten die voortvloeien uit zijn handicap te compenseren. Indien er meeruitgaven zijn, moet de gehandicapte met een integratievergoeding deze aantonen¹⁷.

De strikte interpretatie van de arbeidshoven leek voorbij te gaan aan de finaliteit van de integratietegemoetkoming¹⁸ enerzijds en van de wet op de juridische bijstand anderzijds. De wetgever had bij het instellen van de integratievergoeding wel degelijk de bedoeling om bij gehandicapten met een zeer beperkte zelfredzaamheid de bijkomende kosten die deze moeten maken om zich

14 [Koninklijk besluit van 26 april 2007 tot wijziging van het koninklijk besluit van 18 december 2003 tot vaststelling van de voorwaarden van de volledige of gedeeltelijke kosteloosheid van de juridische tweedelijnsbijstand en de rechtsbijstand B.S. 15 mei 2007].

15 Artikel 1 § 2 Wet van 27 februari 1987 betreffende de tegemoetkomingen aan personen met een handicap.

16 Arbrb. Antwerpen, 14e kamer, 4 februari 2002, A.R. 336.038, onuitg.; arbrb. Turnhout [2e kamer], 7 mei 2004, [C.L./O.A. te T.] A.R. 26.739, onuitg. en zoals hervormd door Arbh. Antwerpen [4e kamer], 6 oktober 2004, [O.A. te T./C.L.], A.R. 2040411, onuitg. Arbrb. Antwerpen [14e kamer] 28 juni 2004, [M.V.H./O.A. te A.] A.R. 364.601 zoals hervormd door Arbh. Antwerpen [4e kamer] 19 oktober 2005, [O.A. te A./M.V.H.], A.R. 2040568, onuitg.; arbrb. Antwerpen [14e kamer], 7 november 2005, [F.W./O.A. te A.], A.R. 357.526 en A.R. 361.867, onuitg.

17 Arbh. Luik (afd. Namen) [13e k.] nr. 8015/06, 2 mei 2006, *J.T.T.* 2006, afl. 953, 307. Arbh. Antwerpen [4e kamer], 6 oktober 2004, [O.A. te T./C.L.] A.R. 2040411, onuitg.; Arbh. Antwerpen [4e kamer] 19 oktober 2005, [O.A. te A./M.V.H.], A.R. 2040568, onuitg. Desgevallend konden deze kosten als een buitengewoon schuldenlast gekwalificeerd worden (zie o.a. ook Arbrb. Hasselt [1e kamer] 3 september 2004, [M.C./O.A. te H.], A.R.2041457, onuitg.).

18 J. HUYS "Wanneer komen de gehandicapten ons tegemoet? Een kritische commentaar bij de nieuwe wetgeving op de tegemoetkoming voor gehandicapten", *Soc. Kron.* 1989, 295; J. HUYS "Gedwongen institutionalisering van personen met een handicap is in strijd met de menselijke waardigheid Inoot onder Antwerpen 10 oktober 1997 en Antwerpen 12 november 1997, *T.S.R.* 1998, I, 99-121; A. VANDEWIELE, "De financiële tegemoetkomingen voor gehandicapten: een kritische commentaar", *Jura Falc.*, 2000-01, 244-245.

in de maatschappij te integreren, forfaitair te begroten afhankelijk van de graad van zelfredzaamheid. De integratievergoeding is een tegemoetkoming voor de meeruitgaven die de handicap met zich meebrengt. Het onderscheid dat tot in september 2007 aangehouden werd in het koninklijk besluit 18 december 2003 was dan ook niet objectief en redelijk te verantwoorden. De vermelding in artikel 1 §1 5° KB van 23 december 2003, nl. 'zonder integratietegemoetkoming' moest buiten toepassing verklaard worden aangezien personen met een zwaardere handicap gediscrimineerd werden ten opzichte van personen met een lichtere handicap (zonder integratietegemoetkoming)¹⁹. De arbeidsrechtbank van Antwerpen motiveerde in haar vonnis van 7 november 2005 uitvoerig dat het recht op juridische bijstand als grondrecht betekent dat er geen culturele, financiële of sociale belemmeringen mogen zijn die de toegang tot een behoorlijke juridische bijstand in de weg staan. Tegelijkertijd werd het KB van 23 december 2003 dat de inkomensvoorwaarden bepaalt - meer bepaald het artikel over de gelijkgestelde categorie van gehandicapten - getoetst aan artikel 10 en 11 van de Grondwet (gelijkheid en non-discriminatie).

Deze stellingname van de arbeidsrechtbank komt tegemoet – en de Koning heeft dat dan ook ingezien – aan de finaliteit van het recht op de juridische bijstand, dat deel uitmaakt van het recht om een menswaardig leven te leiden. Het was bovendien niet redelijk verantwoord dat de gehandicapte met een integratietegemoetkoming al zijn uitgaven, die betrekking hebben op dagdagelijkse extra uitgaven, zoals taxi, poetshulp, speciale voeding, etc. moest aantonen om deze uitgaven dan eventueel te zien kwalificeren als een buitengewone schuldenlast. Het bestaansmiddel dat de integratietegemoetkoming is, vermijdt juist dat een zwaar gehandicapte een buitengewone schuldenlast opbouwt omwille van de extra uitgaven die verbonden zijn aan zijn handicap.

De toegang tot het recht is van cruciaal belang. Het is dan ook verhelderend dat het debat heeft bijgedragen tot een wijziging van het K.B. inzake de inkomensvoorwaarden. Het zijn kleine passen, die maar tot stand komen door de juridische discussies en geschillen na het opwerpen en toepassen van grondrechten.

Het recht op behoorlijke huisvesting: Wonen en woonkwaliteit

Artikel 23 van de Grondwet voorziet ook in het recht op behoorlijke huisvesting. Dit grondrecht is zeker een inspiratiebron geweest bij de wijziging van het federale huurrecht, inzonderheid artikel 2 Woninghuurwet, en bij de invoering van de regionale regelgeving zoals de Vlaamse Wooncode, meer bepaald voor de kwaliteitsnormen waaraan een woning moet voldoen. Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op de meer theoretische toepassing van het grondwetsartikel op de huurwetgeving²⁰. Het is vooral de bedoeling, net zoals bij de toegang tot het recht, om aan te geven dat de rechtspraak wel degelijk de grondwettelijke normen toepast, veelal in het voordeel en ter bescherming van de zwakke partij, in casu de huurder²¹.

19 Arbrb. Antwerpen (14^e kamer), 7 november 2005, A.R. 357.526 en A.R. 361.867, onuitg.

20 Zie M. DAMBRE en B. HUBEAU "Woninghuur" in *A.P.R. Story Scientia*, 2002, nr. 147-209, 66-92; A. VAN OEVELEN, "Kroniek van het woninghuurrecht [1998-2005]", *R.W.* 2005-2006, 1523-1526.

21 O.a. Vred. Elsene (2^e kanton) 27 april 1994, *T.Vred.* 1997, 122 noot B. HUBEAU, Rb. Namen 11 mei 1994, *Dr.Q.M.* 1995, afl. 7, 24, Vred. Ukkel 15 februari 1995, *T.Vred.* 1997, 164, Vred. Ukkel 15 maart 1995, *T.Vred.* 1997, 166, Vred. Elsene 6 maart 1995, *T.B.B.R.* 1996, 296, noot B. HUBEAU, Vred. Roeselare 1 maart 1996, *R.W.* 1997-98, zie verder ook nog de rechtspraak in M. DAMBRE en B. HUBEAU, t.a.p. 194-206.

Het recht op behoorlijke huisvesting betreft vaak zwakke huurders, mensen die in armoede leven en dus dagelijks geconfronteerd worden met ongezonde, onveilige en onbewoonbare woningen of appartementen. Artikel 2²² woninghuurwet vereist dat het gehuurde goed aan de elementaire vereisten van veiligheid, gezondheid en bewoonbaarheid moet voldoen en dit onverminderd de normen betreffende de woningen opgesteld door de Gewesten bij het uitoefenen van hun bevoegdheden. Deze laatste zinsnede is toegevoegd door de wet van 25 april 2007. Het legt de band, wat Vlaanderen betreft, met artikel 5 Vlaamse Wooncode²³ dat stelt dat elke woning moet voldoen aan de elementaire veiligheids-, gezondheids- en woonkwaliteitsvereisten, rekening houdend met de oppervlakte, de sanitaire voorzieningen, de verwarmingsmogelijkheden, de verlichting – en ventilatiemogelijkheden, de elektrische installaties, de gasinstallaties alsook met de stabiliteit van de woning. Deze bepalingen zijn van zulk een belang dat zij in een bijlage bij de huurovereenkomst moeten vermeld worden²⁴.

Het is dus duidelijk dat de wetgever in opvolging van het grondrecht haar regelgeving heeft uitgewerkt. Ook de rechtspraak inzake de ongeschikt en onbewoonbaar verklaarde woning maakt hiervan toepassing. Hiervoor kan geciteerd worden uit een recente uitspraak van de Vrederechter van Westerlo²⁵:

“Overwegende dat de bepalingen van de Vlaamse Wooncode ter zake van openbare orde zijn, enerzijds omdat zij een strafbepaling inhouden, anderzijds omdat zij de minimumnormen bepalen van een wooneigenheid in menswaardige, veilige en gezonde omstandigheden en aldus bijdragen tot het realiseren van het grondwettelijk recht op behoorlijke huisvesting (M. DAMBRE en B. HUBEAU, Woninghuur in A.P.R. nrs. 642-643). Een woning die net aan deze criteria voldoet, kan niet rechtsgeldig het voorwerp van een huurovereenkomst uitmaken (A. VAN OEVELEN, “De burgerrechtelijke en bestuursrechtelijke regeling van de woningkwaliteit in de federale en de Vlaamse regelgeving” R.W. 2002-03, blz. 1414, nr. 29)”.

De sanctie is dan ook een vergoeding voor de huurder die in penibele omstandigheden heeft moeten wonen. Tevens een signaal voor de verhuurder dat hij in de toekomst een veilige, gezonde en bewoonbare woning op de markt moet brengen.

22 Art. gewijzigd bij art. 5 W. 13 april 1997 (B.S., 21 mei 1997), van toepassing op de huurovereenkomsten gesloten of vernieuwd na 31 mei 1997 (art. 15). § 1 genummerd bij art. 101, 2° en gewijzigd bij art. 101, 1° en 2° W. 25 april 2007 (B.S., 8 mei 2007 (derde uitg.)). § 2 ingevoegd bij art. 101, 3° W. 25 april 2007 (B.S., 8 mei 2007 (derde uitg.)). Verwerping van beroep. Het Hof verwerpt het beroep tot vernietiging van artikel 101 van de wet van 25 april 2007 houdende diverse bepalingen (IV) onder voorbehoud van hetgeen is vermeld in B.39 (Grondwettelijk Hof nr. 93/2008, 26 juni 2008 (B.S., 5 augustus 2008)).

23 Decreet houdende de Vlaamse Wooncode (art. 5 - 20ter) (B.S., 19 augustus 1997).

24 Koninklijk besluit van 4 mei 2007 genomen in uitvoering van artikel 11bis van boek III, titel VIII, hoofdstuk II, afdeling 2, van het Burgerlijk Wetboek (B.S., 21 mei 2007, err., B.S., 31 mei 2007 (tweede uitg.)).

25 Vred. Westerlo 8 januari 2007, *T.Vred.* 2008, 145.

_ CONCLUSIE

Het zou ongenueanceerd zijn om te zeggen dat grondrechten dagelijks deel uitmaken van de advocaten- (en of juristen-) praktijk. Ze zijn wel een hefboom om ongerijmde situaties of omstandigheden duidelijker in de juridische verf te zetten.

De aangehaalde voorbeelden zijn exemplarisch. Ze geven aan dat grondrechten niet alleen de wetgever hebben aangespoord om haar wetgeving aan te passen (cfr. Het recht op juridische bijstand en het recht op behoorlijke huisvesting). Ook de rechtzoekende kan deze grondrechten invoepen voor de rechter om ofwel het recht op juridische bijstand te verruimen zoals voor de gehandicapten ofwel om de verhuurder te laten veroordelen omdat hij de wetten niet toepast en arme mensen laat verkommeren in ongezonde woningen. De voormelde vonnissen getuigen op een stille en soms abstracte manier van mensen die de moed hebben gehad om zich tot de rechter te wenden. Dergelijke vonnissen kunnen voor andere mensen een sterke symboolwaarde krijgen omdat zij hierop kunnen steunen en eventueel de moed vinden om ook juridische stappen te ondernemen.